

Ochrona ptaków krajobrazu rolniczego

Anna Frieske, Zenon Bernacki

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

Od kilkudziesięciu lat w rolnictwie stosuje się środki produkcji z dużym udziałem chemii syntetycznej i ciężkiej mechanizacji. Skutkiem tych działań jest stopniowa degradacja środowiska naturalnego, a niekiedy nawet dewastacja przyrodnicza wielu dużych obszarów wiejskich. Trwająca kilka dekad intensywne produkcja rolna powoduje systematyczne ubożenie ekosystemów, czego przejawem jest ograniczenie ilości gatunków roślin i zwierząt. Intensywne wielkopowierzchniowe uprawy monokulturowe doprowadziły do zachwiania równowagi ekologicznej, a niejednokrotnie do zatrucia gleby i wód gruntowych.

Zmiany w środowisku nie są obojętne dla dziko żyjących ptaków krajobrazu rolniczego. Nadmierne stosowanie chemicznych środków ochrony roślin doprowadziło do zmniejszenia populacji owadów, a tym samym do ograniczenia zasobów pokarmowych dla wielu gatunków ptaków. Niektóre populacje całkiem wyginęły, a cały szereg gatunków charakterystycznych dla krajobrazu rolniczego jest zagrożonych w swoim byciu. Współcześni rolnicy nie spotkają na swoich polach głuszcza ani cietrzewia. Wiosną coraz trudniej usłyszeć charakterystyczne zawołania czajek czy obserwować polowania błotniaka. Nawet tak popularne kiedyś kuropatwy, stają się obecnie rzadkością. Coraz rzadziej pracujący na polu słyszą śpiew skowronka czy słowika. Wiele towarzystw zajmujących się ochroną zwierząt alarmuje o zmniejszaniu się populacji gatunków ptaków, jak przykładowo powszechnie znany wróbel domowy. Podejmowane są próby restytucji niektórych zwierząt. Wzbogaca się środowisko rolnicze poprzez reintrodukcję pożytecznych gatunków, np. bażanta. Jednak praca ta jest trudna, kosztowna i długotrwała, a poczynione wysiłki nie zawsze pozwalają na osiągnięcie stanu równowagi biologicznej, ponieważ niekorzystne zmiany w środowisku są tak głębokie, że wprowadzane gatunki nie są w stanie się przystosować.

Dotychczasowy rozwój rolnictwa, według koncepcji intensyfikacji i modernizacji osiągniany przez wiele lat metodami przemysłowymi, ujawnił cały szereg negatywnych skutków w wymiarze społecznym, ekonomicznym, a zwłaszcza ekologicznym. Z tego powodu obecnie w naukach rolniczych, przyrodniczych i ekonomicznych poddawana jest krytyce dotychczasowa interpretacja zasady racjonalnego gospodarowania. Odrzuca się tradycyjnie pojmowany wzrost gospodarczy jako miarę poprawy dobrobytu. Powstają koncepcje rozwoju zrównoważonego, który jest definiowany szeroko. Przy formułowaniu celów rozwoju zwraca się uwagę nie tylko na sprawy gospodarki, ale także na ochronę środowiska, zachowanie ekosystemów naturalnych, uwzględnia się aspekty kulturowe i etyczne [1, 3, 4, 5]. Według Mirka [3] rozwój zrównoważony danego regionu jest realizowany wtedy, gdy nie prowadzi do utraty różnorodności biologicznej i umożliwia zachowanie jego tożsamości przyrodniczej. Przyjmuje ochronę całego dziedzictwa narodowego, na które składa się zarówno dziedzictwo przyrodnicze, jak i kulturowe.

W porównaniu do wielu krajów zachodnich Polska zachowała stosunkowo czyste środowisko naturalne. Ważne jest zachowanie mozaikowatej struktury krajobrazu, której istotnymi elementami są między innymi: niewielki obszar pól, różnorodność upraw, miedze śródpolne, zadrzewienia i zakrzaczenia, łąki, ugory, oczka śródpolne, rowy.

Na terenie Polski znajduje się wiele obszarów cennych przyrodniczo, które są przyjazne ptakom. Jako przykład może służyć Dolina Noteci, gdzie znajduje się duża powierzchnia (47,6 tys. ha) tzw. użytków ekologicznych. Warunki przyrodnicze tego terenu zdecydowały o tym, że wiele nadnoteckich łąk, trzcinowisk, szuwarów i bagnisk zostało uznanych za Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków. Najbardziej reprezentatywne przyrodniczo obszary całej Pradoliny Noteci zostały włączone do ogólnoeuropejskiej sieci ochrony przyrody Natura 2000, której tereny obejmują także siedliska o charakterze rolniczym. W górnym biegu Noteci, od jeziora Gopło do Nakła, istnieją bagna, które są wymarzonym miejscem lęgowym dla cyranek, błotniaka stawowego, gęgawy, płaskonosy. Występują też skupienia sieweczki rzecznej, rybitwy, bąka, kani oraz innych charakterystycznych ptaków dla obszarów łąk i torfowisk – żurawi, derkaczy, dzierzb. Aktualnie większość ptaków krajobrazu rolniczego jest objęta ochroną gatunkową wraz z zachowaniem odpowiednich dla nich siedlisk.

Idea stabilnego i zrównoważonego rozwoju znalazła swoje odzwierciedlenie w zreformowanej polityce rolnej UE, poprzez wdrożenie na terenie całej Polski we wszystkich gospodarstwach zasad wzajemnej zgodności [2, 6]. Instrument ten wiąże wsparcie finansowe rolników między innymi z koniecznością szeroko rozumianej ochrony ptaków. W tym względzie ważne są przede wszystkim wymogi 1. i 5. z obszaru A, obowiązujące już od 1 stycznia 2009 roku. Dotyczą one ochrony dzikiego ptactwa oraz dzikiej fauny i flory. Wymóg pierwszy zakazuje umyślnego chwytania, okaleczania, zabijania, płoszenia, transportu, pozyskiwania i przetrzymywania ptaków podlegających ochronie, a także niszczenia ich jaj i gniazd. Zabrania kolekcjonowania zwierząt martwych i spreparowanych. Niedozwolone jest niszczenie siedlisk i ostoi zwierząt, a także roślin i grzybów objętych ochroną. Również niedopuszczalne jest wypalanie łąk, pastwisk, nieużytków, trzcinowisk, szuwarów, rowów i pasów przydrożnych.

Ważną funkcję w utrzymaniu różnorodności biologicznej spełniają zadrzewienia śródpolne. Stabilizują i różnicują krajobraz rolniczy pod względem przyrodniczym. Są ważnym elementem ochrony środowiska rolniczego. Rola zadrzewień śródpolnych zwykle nie jest doceniana. Pełnią one funkcje ochronne dla biocenoz, produkcyjne i rekreacyjne oraz tworzą charakterystyczny mikroklimat. Zadrzewienia są środowiskiem życia i miejscem rozrodu dla wielu gatunków zwierząt, w tym ptaków. Ptaki zamieszkujące te siedliska zwalczają na polach uprawnych szkodniki roślin i chwasty, a ptaki drapieżne ograniczają populacje myszy i nornic.

Od 2010 roku rolnicy, w ramach przestrzegania norm i wymogów wzajemnej zgodności, są zobowiązani do zachowania charakterystycznych elementów krajobrazu, takich jak pomniki przyrody czy rowy do 2 m szerokości w obrębie działki rolnej. W celu weryfikacji powyższej normy, rolnik we wniosku o przyznanie płatności musi zaznaczyć na załączniku graficznym miejsce położenia elementów krajobrazu na swojej działce. Również

podczas kontroli od 2010 roku sprawdza się, czy rolnik przestrzega zakazu niszczenia siedlisk roślin i zwierząt, objętych ochroną na mocy przepisów ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz.U. z 2009 roku, nr 151, poz. 122 z późniejszymi zmianami), położonych na obszarach chronionych, tzn. w parkach narodowych, rezerwach przyrody, parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, użytkach ekologicznych, zespołach przyrodniczo-krajobrazowych, stanowiskach dokumentacyjnych.

Rolnicy, którzy realizują przedsięwzięcia mogące znacząco oddziaływać na otoczenie – zarówno ci z obszarów Natura 2000, jak i spoza nich – są zobowiązani do przestrzegania nowego wymogu wzajemnej zgodności, o którym jest mowa w art. 72 i 96 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. nr 199, poz. 1227 z późniejszymi zmianami). Upraszczając, rolnik podejmujący określone inwestycje musi posiadać odpowiednią decyzję administracyjną, poprzedzoną przeprowadzeniem oceny oddziaływania na środowisko.

Kolejnym instrumentem finansowym wspierającym ochronę zwierząt są programy rolno-środowiskowe, w ramach których rolnicy otrzymują dotacje w zamian za ekstensyfikację produkcji i ochronę ptaków oraz innych zwierząt, a także naturalnych zbiorników wody, kęp drzew i krzewów, bagien, torfowisk, wydm i tym podobnych zasobów naturalnych, współtworzących gospodarstwo, a tym samym krajobraz i całe środowisko przyrodnicze. Dla otrzymania dotacji konieczne jest opracowanie tzw. planu rolno-środowiskowego, w którym rolnik wyraża gotowość przestrzegania podstawowych wymogów ochrony środowiska oraz Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej.

Rolnicy zobowiązują się między innymi do: rezygnacji ze stosowania chemicznych środków ochrony roślin w pasach brzeżnych pól, przy zadrzewieniach lub zakrzewieniach dla poprawienia warunków żerowania m.in. ptaków, opóźnienia prac polowych, a zwłaszcza wykaszania trwałych użytków zielonych oraz zmniejszenia obsady wypasanych zwierząt i opóźnienia ich pierwszego wypasu do czasu zakończenia lęgów wiosennych. Co więcej, zobowiązania dotyczą pozostawiania fragmentów odłogowanych pól tak, aby ptaki i inne grupy zwierząt miały więcej pożywienia, prowadzenia koszenia minimum jeden raz w roku dla przeciwdziałania naturalnej sukcesji i zamiany otwartych siedlisk na lasy, zamiany pól uprawnych na trwałe użytki zielone, szczególnie na terenach narażonych na erozję, zakładania miedz, prowadzenia zieleni buforowej wzdłuż cieków wodnych, pasów zadrzewień lub zakrzaceń przydrożnych, śródpolnych oraz ich pielęgnacji, odtwarzania dawnych oczek wodnych i mokradel polnych, ograniczenia intensywności nawożenia i wykorzystywania chemicznych środków ochrony roślin do poziomu niepowodującego zagrożenia dla wód powierzchniowych i gruntowych.

Bezpośredni wpływ na ochronę zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych mają pakiety rolno-środowiskowe 4. i 5. w wariantach 4.1 i 5.1. Pakiet „Ochrona siedlisk lęgowych ptaków” wspiera finansowo rolników, którzy deklarują na terenie swojego gospodarstwa chronić gniazda lęgowe błotniaka, derkacza, wodniczki, czajki, biegusa, kszycy, dubelta, rycyka, krwawodzioba i kulika. Również pozostałe pakiety, i ich warianty

programów rolno-środowiskowych, takie jak rolnictwo zrównoważone czy ekologiczne oraz działania na obszarach Natura 2000 i poza nimi, zapewniają ochronę rzadkich gatunków poprzez utrzymanie równowagi biologicznej.

Dla ochrony zwierząt i utrzymania równowagi ekosystemów ważne jest właściwe gospodarowanie na użytkach zielonych. Polskie łąki i pastwiska są zróżnicowane pod względem przyrodniczym i stanowią bogactwo w krajobrazie europejskim. Są cenne ze względu na unikatową roślinność, miejsce żerowania i gniazdowania wielu rzadkich oraz zagrożonych wyginięciem gatunków. Jednak stosowane zabiegi melioracyjne i zaorywanie trwałych użytków zielonych, w celu przekształcenia ich na grunty orne, zmniejsza możliwości utrzymania się wielu gatunków ptaków. Dlatego szczególnego znaczenia w kontekście ochrony ptactwa nabierają działania rolno-środowiskowe dotyczące łąk i pastwisk, jak na przykład ekstensywne trwałe użytki zielone – pakiet 3., mechowiska – wariant 4.2 i 5.2, szuwały wielkoturzycowe – 4.3, łąki trzęślicowe i serelnicowe, murawy ciepłolubne i bliźniczkowe, półnaturalne łąki wilgotne oraz świeże słonorośla i szereg innych.

Rolnicy uczestniczący w programach rolno-środowiskowych muszą przestrzegać ograniczeń związanych z wypasem i nawożeniem. Koszenie musi być przeprowadzone w okresie, kiedy młode ptaki opuszczają gniazdo. Sam sposób koszenia ma znaczenie zwłaszcza wtedy, gdy pisklęta pozostają jeszcze w gniazdach bądź pozostają niezdolne do lotu i chowają się w wysokiej roślinności. Koszenie musi być rozpoczęte od środka działki i postępować na zewnątrz tak, by dać ewentualnie szansę ucieczki zwierzętom. Nie można także zbyt nisko kosić (min. 5 cm) oraz wykaszając całej powierzchni. Corocznie zostawia się 5-15% powierzchni niewykoszonej. Niedopuszczalne jest wypalanie łąk i pastwisk. Działanie to oznacza degradację wierzchnich warstw gleby, zniszczenie fauny i flory, i zamarcie życia biologicznego. Wiele gatunków zwierząt jest bardzo wrażliwych na zmiany w środowisku. Rolnictwo przyjazne przyrodzie pozwala zachować na polach uprawnych oraz łąkach nie tylko określone gatunki ptaków, ale wraz z nimi wiele innych zwierząt i roślin.

Beneficjenci, którzy ubiegają się o jednolitą płatność bezpośrednią oraz płatności rolno-środowiskowe muszą liczyć się z tym, że przyznanie dotacji wiąże się z możliwością przeprowadzenia kontroli. Przedmiotem kontroli jest sprawdzenie, czy rolnicy przestrzegają norm i wymogów wzajemnej zgodności oraz wymagań rolno-środowiskowych. Kontrole obejmują normy Dobrej Kultury Rolnej zgodnej z ochroną środowiska.

W przypadku, gdy w trakcie kontroli zostanie stwierdzone, że rolnik nie przestrzega norm albo wymogów w zakresie ochrony środowiska, kwota płatności może być pomniejszana nawet do 20%. W skrajnym przypadku celowego zaniedbania, rolnikowi może grozić całkowite zatrzymanie dotacji. Wysokość procentowej obniżki ustala się na podstawie liczby punktów, przypisanych stwierdzonym niezgodnościom w raporcie z czynności kontrolnych, zgodnie z regulacjami zawartymi w rozporządzeniach Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 25 marca 2009 (Dz.U. nr 54, poz. 446) i z dnia 26 lutego 2009 roku (Dz.U. nr 33, poz. 262 ze zmianami).

Należy mieć nadzieję, że ochrona ptaków i całego środowiska, realizowana za pomocą tak wielu różnych instrumentów,

przyczyni się do zwiększenia różnorodności biologicznej, a rozbudowane regulacje prawne i idące w ślad za nimi sankcje karne w razie nieprzestrzegania wymogów nie zmniejszą zainteresowania rolników odnośnie do wdrażania idei rozwoju zrównoważonego do praktyki rolniczej.

Literatura: 1. **Adamowicz M.** – Koncepcja zintegrowanego, zrównoważonego i wielofunkcyjnego rolnictwa w polityce rozwoju wsi. W: A. Wasiak, G. Dobrzyński (red.) Zrównoważony rozwój w przedsiębiorstwie i jego otoczeniu. Wyd. CSDEM, Politechnika

Białostocka. 2. **Kałuża H., Świniarska H.**, 2009 – Przegląd Hodowlany 3, 21-25. 3. **Mirek Z.**, 2004 – Problemy ochrony różnorodności biologicznej obszarów pasterskich Polski w kontekście rozwoju zrównoważonego. W: Z. Mirek & M. Nowak (red.) Miejsce wypasu i gospodarki owczarskiej w koncepcji rozwoju zrównoważonego. Akademia Rolnicza w Krakowie, Instytut Botaniki PAN, Kraków. 4. **Mroczkowski S.**, 2004 – Przegląd Hodowlany 6, 4-6. 5. **Mroczkowski S.**, 2005 – Roczniki Naukowe PTZ, t. 1, supl. 2, 19-36. 6. **Mroczkowski S.**, 2008 – Przegląd Hodowlany 12, 2-4.

Na prośbę Zarządu Sekcji Chovu i Hodowli Bydła Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego grupa współautorów, reprezentujących wszystkie krajowe ośrodki naukowe realizujące badania z zakresu chowu i hodowli bydła, podjęła się dużego wyzwania, jakim była niewątpliwie próba podsumowania wyników działalności naukowej z ostatniego 15-lecia dotyczącej tego obszaru wiedzy, ze szczególnym podkreśleniem ich wartości aplikacyjnej. Podczas LXXV Zjazdu Naukowego PTZ w Olsztynie wygłoszone zostały dwa wiodące referaty, których tematyka nawiązywała do przewodniej problematyki Zjazdu „Nauka dla praktyki hodowlanej”. Po szczególne części referatu pt. „**Osiągnięcia ośrodków naukowych w zakresie doskonalenia chowu i hodowli bydła mlecznego w kraju**” opracowane i wygłoszone zostały przez: prof. Annę Litwińczuk (UP Lublin) – *ocena jakości mleka (wnioski z niej wypływające)*, dr. hab. prof. nzw. Andrzeja Zachwieję (UP Wrocław) – *doskonalenie technologii odchowu cieląt*, prof. Annę Sawa (UTP Bydgoszcz) i prof. Piotra Gulińskiego (UPH Siedlce) – *cechy funkcjonalne i ich rola we współczesnej hodowli bydła*, prof. Janinę Pogorzelską (UWM Olsztyn) – *problemy adaptacji i produktywności bydła importowanego do Polski*, dr hab. Joanną Makulską (UR Kraków) – *ocena technologii utrzymania i pozyskiwania mleka w aspekcie dobrostanu zwierząt i jakości surowca*, prof. Zbigniewa Sobka (UP Poznań) – *wykorzystanie technologii i systemów komputerowych w hodowli bydła* i prof. Danutę Borkowską (WNR Zamość) – *prace popularnonaukowe istotnym elementem transmisji wyników badań do praktyki hodowlanej*. Natomiast współautorami referatu drugiego pt. „**Wzrost efektywności produkcji wołowiny nadrzędnym celem podejmowanych w kraju badań naukowych**” byli: doc. dr hab. Jolanta Oprządek (IGiHZ Jastrzębiec) – *ocena jakości mięsa wołowego (wnioski z niej wypływające)*, prof. dr hab. Henryk Grodzki (SGGW Warszawa) – *stan hodowli czystorasowego bydła mięsnego w kraju*, dr hab. Zenon Nogalski prof. nzw. i prof. dr hab. Marek Wroński (UWM Olsztyn) – *doskonalenie technologii opasu bydła*, prof. dr hab. Zygmunt Litwińczuk (UP Lublin) – *krzyżowanie towarowe – znaczenie i wyniki* oraz doc. dr hab. Piotr Wójcik (IZ PIB Balice) – *ekonomiczne aspekty produkcji mięsa wołowego w Polsce*.

Korzystając z okazji pragnę raz jeszcze podziękować wszystkim współautorom referatów za ich przygotowanie. Wyrażam jednocześnie przekonanie, że opublikowanie tych referatów w „Przeglądzie Hodowlanym” (w tym numerze zamieszczona jest część 1. referatu pierwszego, część 2. znajdzie się w numerze marcowym, a referat drugi – w kwietniowym) jest dobrym sposobem realizacji merytorycznych treści LXXV Zjazdu Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego „NAUKA DLA PRAKTYKI HODOWLANEJ”.

Piotr Guliński
Przewodniczący Sekcji Chovu i Hodowli Bydła

OSIĄGNIĘCIA OŚRODKÓW NAUKOWYCH W ZAKRESIE DOSKONALENIA CHOWU I HODOWLI BYDŁA MLECZNEGO W KRAJU (część 1)

Ocena jakości mleka

Anna Litwińczuk

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Jakość mleka jest niesłychanie ważna, dlatego też od producentów oczekuje się takich działań, w wyniku których zostaną utrzymane standardy najwyższej jakości. Definicja jakości

brzmi: „Konsument otrzymuje to, czego oczekiwał”. Jeżeli producent potrafi utrzymywać odpowiednią jakość mleka, konsument nabiera zaufania do produktu, co owocuje obustronnymi korzyściami. Dobra jakość mleka surowego jest warunkiem jego przydatności technologicznej oraz odpowiedniej jakości i trwałości gotowych wyrobów mleczarskich. Ze wszystkich ośrodków badawczych w Polsce nadesłano wykaz 311 tytułów prac związanych (w opinii autorów) z oceną jakości mleka. Po wstępnej selekcji uznano, że ściśle związane z oceną jakości mleka są 202 prace, w tym 78 dotyczących jakości surowca, 102 – wartości odżywczej i 22 – przydatności technologicznej.